

seferlerine katılarak orduya mânevî destek verdi. Sofya yakınlarında Sâlihiye'de vefat etti ve orada defnedildi. Daha sonrakı yıllarda Abdülaziz oğlu Kadı Abdurrahman tarafından aynı yerde adına cami, türbe ve zâviye yaptırıldı.

Müridlerine Gazzâlî'nin eserlerini tavsiye eden Kurd Muhammed Efendi ile *Vahdet-i Vücûd* adlı eserin müellifi olan Muslihuddin Efendi en meşhur müridleridir. Sofyalı Bâlî hem zâhirî ilimler hem de tasavvufî meseleler hakkında eser vermiştir. Kazâ ve kader konusunda İbn Kemal'e yazdığı reddiye kelâm ilmindeki dirayetini, tasavvuf tarihinin en çok tartışılan eseri *Fuşûşü'l-ḥikem*'e şerh yazması da bu sahadaki vukufunun derinliğini ortaya koyar. Bâlî Efendi'nin Şeyh Bedreddin Simâvî aleyhinde devrin pa-dışahına mektup yazdığı da göz önüne alınırsa (bk. M. Şerefeddin, s. 71-72) onun çok tartışılan bazı fikrî-tasavvufî meseleler karşısında orta bir yol tuttuğu sonucuna varılabilir.

Eserleri. Bâlî Efendi'nin en meşhur eseri *Şerhu'l-Fuşûş*'tur. Arapça olarak kaleme aldığı bu eserin en önemli özelliği, bazı konularda diğer *Fuşûşü'l-ḥikem* şârihlerine muhalif görüşler ihtiva etmesidir. Meselâ ona göre Firavun'un imanı konusunda İbn'ül-Arabî'nin asıl kanaati *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*'deki fikridir. Bu eserinde İbn'ül-Arabî Firavun'un cehennemde ebedî kalacağını söyler. *Fuşûşü'l-ḥikem*'inde Firavun'un imanının geçerli olup olmadığı konusunda yer alan ifadelerinin ise şârihler tarafından yanlış anlaşıldığını ileri sürer. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eser basılmıştır (İstanbul 1309). Diğer eserleri şunlardır: *Atvâr-ı Seb'a* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2927; İÜ Ktp., TY, nr. 643, 2310); *Şerhu hadîsi küntü kenzen* (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864; Şehid Ali Paşa, nr. 2725/18); *Risâletü'l-kazâ ve'l-kader* (Süleymaniye Ktp., Dârülmesnevî, nr. 55/2); *Kıssa-i İbrâhim Aleyhisselâm* (İÜ Ktp., TY, nr. 2410); *Mecmûatü'n-nesâih* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 350); *Risâletü't-tasavvuf* (Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa, nr. 433/3); *Vâridât* (Türkçe, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2338).

Mutasavvîfâne bazı şiirler de yazan Bâlî'nin şiirlerine mecmualarda rastlanmaktadır. S. N. Ergun "Manzûme-i Vâridât" adlı uzun bir şiirini eserine almıştır (Türk Şairleri, I, 739-740). Bazı mecmualarda mektuplarının olduğu da gö-

rülmektedir (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 188/2, vr. 26-32; M. Ârif Molla Murad, nr. 213/2, vr. 27-30; Esad Efendi, nr. 3729/2, vr. 81-85).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâlî Efendi, *Şerhu'l-Fuşûş*, İstanbul 1309, s. 395; *Tarikatnâme-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 31; İbn'ül-Arabî, *el-Fütûḥât*, IV, 245; V, 215; Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, Beyrut 1395/1975, s. 317; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 521-522; *Keşfü'z-zunûn*, I, 883; II, 1263; *Sicill-i Osmânî*, II, 4-5; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, vr. 228; M. Şerefeddin [Yaltkaya], *Simavnakadisioğlu Seyh Bedreddin*, İstanbul 1924, s. 71-72; *Osmanlı Müellifleri*, I, 42; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 737-740; *Hediiyetü'l-ârifin*, I, 330; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 38.

MUSTAFA KARA

BÂLÎ PAŞA CAMİİ

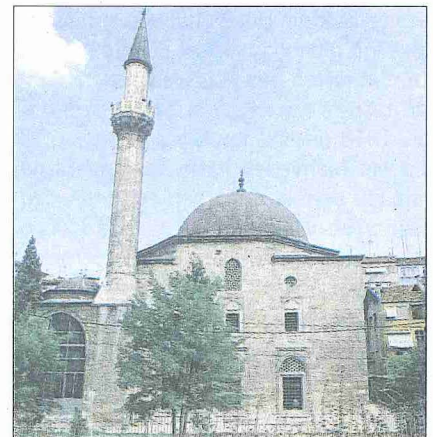
İstanbul'da
Sinan'ın ilk eserlerinden olan
XVI. yüzyıla ait cami.

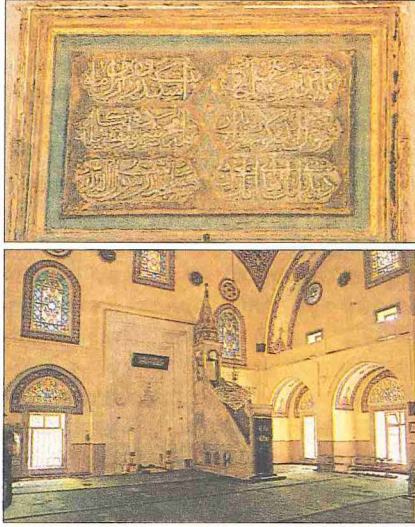
Fatih'ten Edirnekapı'ya uzanan ana caddenin (Fevziyapaşa caddesi) sol tarafında eski Bayrampaşa deresi vadisine (günümüzde Vatan caddesi) inen yamaçta inşa edilmiştir. Bugün Fatih'te Akdeniz caddesi ile Bâlî Paşa caddesinin kesiştiği kavşağa yakın, Hırka-i Şerif tarafına giderken sağda bulunan Bâlî Paşa Camii'nin kapısı üstündeki kitâbe, Bayezid'in iç oğlanlarından Hüdâî mahlaslı Kenan Bey tarafından yazılmıştır. Bu manzum kitâbeye göre cami Sultan II. Bayezid'in vezirlerinden İskender Paşa'nın kızı ve Bâlî Paşa'nın zevcesi Hümâ Hatun tarafından 910'da (1504-1505) yaptırılmıştır. Halbuki Bâlî Paşa Camii'nin Mimar Sinan'ın eserlerini bildiren çeşitli tezki-relerde adı bulunmaktadır. Bu tarihlerde Sinan İstanbul'a daha henüz gelmemiş bir genç, belki de çocuk olduğuna göre caminin onun eserleri listesine neden girdiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Genellikle iddia edildiğine göre cami Bâlî Paşa tarafından yaptırılmaya başlanmış ve Paşa'nın 900'de (1494-95) veya pek az sonra ölümü üzerine karısı tarafından tamamlanmıştır. *Hadikatü'l-cevâmi*'in yazdığına göre Hümâ Hatun, Sultan II. Bayezid'in kızıdır. Şimdiye kadar gerek Bâlî Paşa Camii gerekse Mimar Sinan hakkındaki yayınların hemen hepsinde bu bilgiler aynen tekrarlanmıştır.

Bütün bunlar Bâlî Paşa Camii'nin yapılış tarihini son derecede karışık bir duruma sokmaktadır. Kitâbede 910 olarak hesaplanan ebced*den kaynaklanan bu

çapraşık tarihlemeyi şu şekilde aydınlatma çıkarmanın mümkün olabileceğini sa-nıyoruz. Cami için 910 tarihini veren Ayvansarâyî'nin *Vefeyât-ı Selâtin*'inde Bâlî Paşa'nın 955'te (1548) vefat ettiği kaydedilerek tarih misrai "Hicret-i Bâlî Paşa" olarak da verilmiştir. Aynı müellifin *Hadikatü'l-cevâmi* adlı eserinde ise Bâlî Paşa'yı II. Bayezid devrine kadar indirmesi şaşırtıcıdır. Ayvansarâyî herhalde aynı ada sahip iki veziri karıştırmış ve 1787'ye doğru, yani ölümünden az önce bitirdiği anlaşılan *Vefeyât-ı Selâtin*'de doğrusunu yazmış olmalıdır. Diğer yandan İ. Hakkı Konyalı tarafından da tesbit edildiği gibi, Başbakanlık Arşivi'ndeki 953 (1546) tarihli *İlyazıcı Defteri* veya diğer adıyla *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde (nr. 251, s. 380) Hacı Üveys mahallesindeki bu cami hakkın-da, "Vakf-ı Câmî-i Bâlî Paşa, vâkıfı hayatta olup ve usûl-i evkâf dahi mukarrer ve ma'lûm olmadığı ecilden tafsil olunmadı" denilmektedir. Bu kayıtlardan açık şekilde anlaşıldığına göre caminin kurucusu Bâlî Paşa 1546'da sağdır ve doğruluğunda hiç şüphe olmayan bu not *Vefeyât-ı Selâtin*'in verdiği bilgiye uymaktadır. Şu halde caminin yapımı Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi içinde ve Mimar Sinan'ın mimar olarak faaliyette olduğu yıllarda gerçekleşmiş olup onun ilk eserlerindendir. Esasen mesele kitâbedeki ebcedin 910 tarihini verdiği iddiasından çıkmaktadır. Kitâbede rakamla tarih olmadığına göre tarihin hesaplanmasında bir yanlışlık olmalıdır. Sonuç olarak Bâlî Paşa Camii 953'e (1546) doğru yapılmış ve bânisi-

Bâlî Paşa Camii - Fatih / İstanbul

Bâli Paşa Camii'nin kitâbesi ile içinden bir görünüş

nin ölümü üzerine de zevcesi Hümâ Hatun tarafından bitirilmiştir. Bu Bâli Paşa'nın Diyarbekir ve Budin valisi olan ve 966'ya (1558-59) doğru ölen aynı adlı kişi veya 973 (1565-66) tarihli bir vakfiyesi olan Abdurrahman oğlu Bâli Paşa ile aynı şahıs olması mümkün görülmektedir.

Caminin son cemaat yeri mahfil kapısının alınışında, taşla işlenmiş on bir satırlık kısmen Arapça bir vakfiye bulunmaktadır. İstanbul'da taşla hakkedilmiş dört vakfiye özetinden biri olan bu belge, Bölükbaşı Abdullah oğlu Hızır Bey'in camiye eklediği şadırvan vakfına ait olup 1000 yılı Cemâziyelâhiri sonlarında (Nisan 1592) düzenlenmiştir.

Bâli Paşa Camii, herhalde bu bölgeyi tamamen yakan 1633 yangınından zarar görmüş olmalıdır. Fakat en büyük tahribat 1893 yılındaki büyük zelzelede olmuş, caminin büyük kubbesi tamamen çöktüğü gibi son cemaat yerinin beş bölümünü örten beş küçük kubbe de bunları taşıyan kemerleriyle birlikte yıkılmıştır. 1918'de İstanbul'un çok büyük bir kısmını mahveden Fâtih yangınında da caminin çevresi tamamen boşaldığından eser uzun yıllar harabe halinde kalmış ve ancak 1935'te kurtarılması çalışmaları başlanarak o yıllarda müteahhit olarak çalışan E. Hakkı Ayverdi tarafından restorasyonu gerçekleştirilmiş ve ana kubbesi yapılmış, fakat son cemaat yeri olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak 1965'ten sonra son cemaat yeri Vakıf-

lar İdaresi tarafından tamamlanmıştır. Bugün Bâli Paşa Camii ibadete açık ve iyi durumdadır.

Etrafını taş ve tuğladan karma tekniğe yapılmış pencereci bir avlu duvarı çevirir. Beş bölümlü ve mermer sütunlu son cemaat yeri yakın tarihlerde yeniden yapılmış olmakla beraber bu kısmın daha önceleri de büyük ihtimalle 1766 zelzelesinin arkasından yenilenmiş olduğu, binanın devrine uymayan sütun başlıklarının üslûbundan anlaşılmaktadır. Cümle kapısı zengin mukarnaslı bir nişin içinde açılmış olup kitâbesi çift renkli taşlardan yapılmış olan kemerin üstünde yer almaktadır. Sağda minare girişi, solda ise mahfil girişi bulunur. Temiz bir işçilikle kesme köfeki taşından inşa edilen mâbed kare planlı olup geçişi pandantiflerle sağlanan 12 m. kadar çapındaki bir kubbe ile örtülmüştür. 1893 zelzelesinde tamamen çöken bu kubbe 1935-1936'da E. Hakkı Ayverdi tarafından betonarme olarak yapılrken buna binanın devrine ve üslûbuna uymayan bir yükseklik verilerek sekizgen biçimli kasnağın üzerine nisbetsiz bir şekilde oturtulmuştur. Sonraları Ayverdi de bunun hatalı olduğunu kabul etmiştir. Cephelerde âhenkli bir biçimde düzenlenmiş üç sıra pencere içeriği aydınlatır. Minare kürsüsünün simetrijî olarak dışarı taşkın bir dörtgen içinde olan mahfil merdiveni, halk arasında, güya bu caminin çifte minareli olarak tasarlandığı yolunda yanlış bir rivayetin doğmasına yol açmıştır. Mahfil üç duvarda da sıralanan 1.50 m. derinliğindeki sivri kemerlerin üzerine oturtulmuştur.

Bâli Paşa Camii çok uzun yıllar terk edilmiş ve üstü açık bir harebe halinde kaldığından iç süslemesi ve esyası yok olmuştur. 1935 yılı tamirinde alçıdan bir mihrap yapılmış, Ayverdi'nin ifadesine göre başka bir camiden taşınan mermer minber ile Ayasofya'dan getirilen kürsü ve şamdanlar buraya konulmuştur. Bugün görülen kalem işi nakışlar da bu sırada yapılmıştır. Sağ taraftaki minarenin gövdesi çubuklu olup şerefe altı çıkmaları mukarnas dizileriyle sağlanmıştır.

Kaynaklarda caminin yanında olduğu kaydedilen kurucusu Bâli Paşa ile zevcesi Hümâ Hatun'un türbesi ve mezar taşları bugün ortada yoktur. Yalnız sol duvarın 1,20 m. açığında 6 m. kadar uzunlukta bir temel kalıntısı bulunmuştur ki bunun adı geçen türbe ile ilgili olması muhtemeldir. Hazîresinde geç tarihlerle ait on kadar kabir bulunmakta-

dır. Taş vakfiyede belirtilen şadırvan da ortadan kalkmıştır. Bunun da altı köşeli temeline avlunun toprak tesviyesi sırasında rastlandığı söylenmektedir.

Bâli Paşa Camii, ilk defa olarak burada ortaya konulduğu üzere, bütünüyle Mimar Sinan'ın ilk eserlerindendir. Bu bakımdan Osmanlı devri Türk mimarisinde özel bir yere sahip olması gereken bir mâbeddir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 34; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 (1546), s. 216, nr. 1254; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 310-311; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 64; a.mlf., *Vefeyât-ı Selâtn*, s. 18; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909-12; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1933, s. 45-46; *İstanbul Âbideleri*, İstanbul, ts. (Yedigün neşriyatı), s. 17-19; Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 42-49; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 178-183; Abdullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1987, s. 272; Semavi Eyice v.dğr., *Fotoğraflarla Fatih Anıtları*, İstanbul 1988, s. 67-68; E. Hakkı Ayverdi, "Bâli Paşa Camii", *İst. A*, IV, 2048-2051.

SEMÂVİ EYİCE

BÂLİĞ

(bk. BULÜĞ).

BÂLİŞ

(بالش)

Moğollar'da bir para birimi.

Cengiz Han devrinde kullanılan bâlişler altın ve gümüş olarak basılmıştır. Bâliş, Moğollar'ın birbirinden ayrı küçük devletler haline gelmesinden sonra XIV. yüzyılda Çin'de ve İlhanlılar tarafından da İran'da kullanılmıştır. Tarihçi Atâ Melik Cüveynî, Vassâf ve Cüzcânî eserlerinde bu para biriminin dinar, dirhem ve miskal karşılığı değerini farklı olarak vermektedirler. Bu farklılık muhtemelen bâlişin değişik zamanlarda değer kazanması veya kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Meselâ Vassâf altın bâlişin (bâliş-i surh) 2000 dinara, gümüş bâlişin ise 200 dinara tekabül ettiğini belirtmektedir. Buna göre gümüş bâlişin altının onda biri değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kâğıt para olarak bâliş ise 10 veya 6 dinar değerinde idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Vassâf, *Târih*, Bombay 1269/1853, s. 22, 506; Spuler, *İran Moğolları*, s. 332; a.mlf., "Bâliş", *EJ²* (İng.), I, 996; Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THTM*, I (1931), s. 12; W. Barthold, "Bâliş", *IA*, II, 280.

(DİA)